

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscript Library

No. ^{Ref.}
^{Set.} 1280

Title: Chintamani Tika

1280

Incomplete

1280

: <i>Chūtamanī Tika</i>		: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
1280	:	: Remarks

द्वितुवान्नप्रतियोग्यारोपव्यापारकत्वमन्यो न्या भावोऽप्रत्यक्षं स्य तं विनापितेनोत्पादनादितित्वं। प्रत्यभि-
 क्षायां चिति। न च त्रपूर्वानुभवएवतत्तारूपविशेषणज्ञानवेन संस्कारद्वारा कारणमस्तु। नाद्यवात्। न
 तु तज्ज्ञानिता स्मृतिस्तथा। तयूवंतकलेने गौरवात्मानाभावाच्च। न वतस्याः संस्कारजन्यत्वे स्मृतिव-
 पत्तिरिति वाच्यं। इदं निरपेक्ष संस्कारजन्यत्वं स्य तत्र प्रयोजकत्वात्। न वै वंगौरवो दोषः। प्रत्यभिज्ञायां
 नाद्यवानुरोधेन पूर्वानुभवस्यैव विशेषणज्ञानवेन कारणत्वे सिद्धे तस्य प्रामाणिकत्वात्। न वै तद्गौरव-
 भयेन तत्र तत्तत्तस्मिन्निरेव तथा कारणत्वेन कल्प्येति वाच्यं। तत्र कारणो भूतविशेषणज्ञानकल्पनादस्य। या-
 मेतद्गौरवानुपस्थितेः। न वप्रथमं ताद्यवेन संस्कारजन्यत्वे स्यैव स्मृतिव प्रयोजकत्वकल्पनात्तदनुरोधे-
 नैव गौरवस्य दोषवत् प्रामाणिकत्वेन निरस्तस्य प्रत्यभिज्ञायाः स्मृतिः कारणकल्प्येति वाच्यं। स्मृतिव प्रयो-
 जककल्पनस्य प्राथमिकत्वे मानाभावात्। अनुपजीव्यत्वेन प्रत्यभिज्ञा कारणविशेषणविशेषणज्ञान-
 कल्पने अनुरोधवाच्च। न वै तत्कल्पनमपि तस्यानुपजीव्यमेव। तथा वै तदनुरोधेन स्मृतिव प्रयोजकगौ-
 रवं कथमदोषस्यादिति वाच्यं। प्रत्यभिज्ञादिज्ञानकारणवक्रावधारणं विना तद्वाच्यं तस्य स्मृतिव प्रयोजकस्य
 कल्पनाया असंभवात्। तत्र प्रत्यभिज्ञा कारणविशेषणज्ञानकल्पनस्योपजीव्यत्वात्। एतस्मिन्निवे सी-
 रजन्यत्वमेव तत्र तद्वेतुवेनैव संस्कारस्य सिद्धे स्थित्यास्तं। उक्तक्रमेण प्रत्यभिज्ञा हेतुवेनापि तस्य सिद्धे रिति। मेव।

२५५

विं० भ० ज०
॥८२॥

दृश्यसंयोगापेक्षया मनस्यस्य जातिवेनलघुत्वात् नवव्यभिचारान्न तथा। आत्मप्रत्यक्षवावच्छेदेनैव तद्वेनु
त्वात्। तथा वाक्कृतसंयोगो न हेतुः। किंतु गुणो दिग्गदेकमवातसंयुक्तसमवाय एव। न वा त्रैवतद्वेनु च कल्पनमा
नाभावात्। कृतेनैवोपपत्तेश्च। न च दृश्यसंयोगवत् सामान्यो मतिगुरुत्वे पितकल्पनं। कारणतादिग्राहकेण सामा
न्ये विरोधेवालघुनितद्रुहात्। अतएव नाख्यातवाच्यो व्यापारः किंतु यन्न एव। न च तिस्रसंगात् स्फुल्लोवयवाव
च्छिन्नसंयुक्तसमवायो हेतुर्वाच्यस्तस्य च त्रसरेणवभावाच्च त्रसंयोगो पितकृतमद्वैतवेत्। न। धरादिग्रहमा
त्र एव स्फुल्लोवयवस्यावच्छेदकत्वात्। अन्यथा संयोगहेतुत्वे कागतिः तस्माद्यदिसंयुक्तसमवायनिरूपितका
र्यतावच्छेदकमवयविप्रत्यक्षव्यावृत्तंतदा संयोगमात्रो नो वेत्संयुक्तसमवायमात्रं हेतुरित्यभयहेतुवमयुक्तमे
वेति वितनीयं सूरिभिरिति। स्वाश्रयसंयोगस्य हेतुत्वे स्वस्योपलक्षणं मभिप्रेत्य न कते न वैवमिति। ननु
गंधप्रत्यक्षहेतुगंधे दृश्यसंनिकर्षाश्रयवत्साध्यमत आह गंधे दृश्येति। यद्यपि स्वप्रत्यक्षजनकं दृश्यसंनिकर्षा
श्रयवत्साध्ये न दोषस्तथापि स्ववृत्तानुगतमित्याशये न तथोक्तं। उपलक्षणात्वेवेति। ननु तस्य स्वाश्रय इत्यविरो
धउपलक्ष्यो ननु संयुक्तै इत्यमात्रं तथा नो क्तातिप्रसंगः। यथा निगमादिहेतुत्वे त्रिंशदेः स्वविषयकज्ञानवि
रोधउपलक्ष्यो ननु ज्ञानमात्रमिति वेत्। न। एवमपि लिङ्गवत्समवायस्यावच्छेदकत्वं पर्यवसानात् तस्य चानुपपत्तये
वदृष्यत्वात्। तद्वैति। न च इव्यग्रहे संयोगात्कृतसंयुक्तसमवायोऽकृतमद्वैतविनिगमकमिति वाच्यं। शब्दग्रहे
तस्यापि कृतत्वात्। तस्माद्विनिगमना विरहापरंपरासंबद्धत्वे नो भयमतेषा भयहेतुवमित्यविरोधः

॥८२॥

एतदेतदिति। वस्तुतो गंधादेरवश्यमिन्द्रियसंनिकर्षाश्रयत्वमुपेयं अन्यथा विरोधेन्द्रियसंनिकर्षाभावात्
प्रत्यक्षतानस्यात्। अतएवाग्रे शब्दस्य प्रत्यक्षत्वेन प्रत्यासत्ति साधनमिति भावः। तदनप्यपगमेपीति। रूपवा
देर्जातिवानप्यपगमेपिरूपादिदृष्टिसादृश्यस्यातिरिक्तपदार्थत्वेन तन्मते समवेतत्वात् न द्वाहकत्वेनैव तस्य
द्विरस्तित्यर्थः। न च श्रयसादृश्येत्वाद्यवमात्रितानामनेकवादित्यस्वरसादाह आश्रयेति। ननु सादृश्यधी
रूपमासादेव न प्रत्यक्षादित्यस्वरसादाह रसत्वेति। तथा च तद्वाहकत्वेनैव तस्य द्विः स्यादिति भावः। रूपे विति। य
द्यपि रूपवत्त्वविशेषादिरसदादिदमयुक्तं तथाप्यनुभवादिपदेतदभिलाषपरं। तथा चानुगतवर्णरसव्यापुन
मो नानुगतधर्मं विनेत्यनुगतज्ञातिसिद्धिरिति भावः। वक्षुमिति। वक्षुर्मात्रबहिरिन्द्रियग्राह्यगुण
वादिकमित्यर्थः। तेन मनो ग्राह्यतया नासंभवेन वा रूपवत्त्वादेव तिव्याप्तिः। ग्राह्यत्वं वग्राहणविरो
ध्यत्वमतो नोपनीतमानमादायासंभवइत्याहुः। न च स्वेहसंयोगव्यक्तिविरोधेऽतिव्याप्तिः। योग्य
तागर्भत्वात्। अतो दृश्येति। बहुक्तेरूपवत्स्यतत्र बाधादतिरिक्तस्यानप्यपगमादनुगतव्यापकतावच्छे
दकाभावादिति भावः। ननु योग्यतागर्भतन्वावाधितमित्यत आह योग्यतायाद्वैति। तथापीति॥
वक्षुरादिघटितेन्द्रियसंनिकर्षणत्वात्प्रत्यक्षप्रसंगद्वयर्थः। विरोधादिति। यद्यपि नोद्वैतवादिकंत
न्मते जातिस्तथा वावच्छेदभेदेन वृत्तौ न विरोधस्तथापि वक्ष्यमाणयुक्त्या तस्य जातिवैवेति स्वमता
वक्ष्यं भेदतथोक्तमिति ध्येयं। ननु नीलकण्ठकृत्वात्वेन तं सिद्धौ तत्करणग्राह्यत्वं रूपवत्त्वमतो नान्यो
पाश्रय इत्यत आह नीलेति। गंधरसेति। न च पार्थिवत्रसरेणो व्यभिचारः। परकीयत्वेन नीलदिविरोधतात्

॥८२॥

सत्यं तं मनसि व्यभिचारवारणाय। विशिष्टाभावतया न न व्यर्थ विनोषतान्। अन्येन प्रत्येकग
 र्थना नादेता वेवतात्पर्यं। न चैवं गंधा व्यंजकपरकी पनील व्यंजकवदेतौ लुमा क्षरनी लरूप व्यंज
 कजले व्यभिचारद्विवाच्यं। तस्य न वराग वगंध व्यंजकवात्। व्यंजकवस्य योग्यता ग र्थस्योक्त
 वात् न चैवमपि गंधा व्यंजकपीत व्यंजकवदेतौ कषोपले व्यभिचारः। तस्य सुवर्णपीता व्यंजकवात्
 तत्र तेन पीतवा वांतरातिव्यंजनादित्याहुः। सनिकर्षे व्यभिचारवारणाय द्वयपदमपि देयं। आलो
 कवदिति। दीपचंद्रालोकवदित्यर्थः। अन्यथा स्य र्गो व्यंजकवमसिद्धि स्यात्। ननु भवतु नीलादिग
 र्थ एव हेतुस्वथापि नीलवृत्तात् नु भवानुरोधादपि साप्रत्यासन्निरित्यादनीलेति। वेदुर्गो ह्यवैश
 र्वनिरुक्तं बोध्यमन्यथोक्ति संभवाभावात्। जातिवेति। जातिपदाभिधेयवापन्निरित्यर्थः। अन्यथा
 पिदापत्तेः। स्वमतेनाह जातेरिति। तथा वचदुक्तेन जातिपदप्रवृत्ति निमित्तमिति भावः। अवयवेति। लोभ
 र्वादि कृतं न मते पि जातिरिति व्यभिचारवारणार्थं अवयविपदमित्याहुः। उभयमनसाधारण दोषमा
 ह गोहेति। पाकेनेति। तथा बोधादि प्रतीत्यनंतरा ज्ञायमाना प्राप्य सिद्धायास्तज्जातीयत्वं विषयः।
 राव प्रत्यक्षि तावदिति भावः। तदिति। ध्वंसप्रतियोगित्वेन रूपदेरे बोद्धे स्वा ननु समवायस्येत्यर्थः।
 समवायस्य समवायिकारणाभावेनोत्पादसंभव इत्यपि बोध्यं। यद्यपि तन्मते समवायो न प्रत्यक्षस्त
 थापितदेकदे श्चि मते न रां केपमिति बोध्यं। पूर्वी क्त युक्तिमेवाह तेनामिति। एकैकवदिति। तदन्यासं से
 दा तत्प्रतीत्युपपादने पि वास्तवं मधुरं वादिकं नोपपद्येतेत्यर्थः। न च नदसिद्धि मेव बाधकैवेनोक्तवृत्ति

न प्रतीतेः प्रमादात्। एवं सति घटादीना मपि नित्यत्वे सकार्यवादापन्निरित्यत्र तात्पर्यं। समवायेन
 रावस्येत्यत्र नानुक्ते न चिति। यत्सप्रतियोगित्वं जातौ विरुध्यते तदत्र नास्तीत्याहुः सप्रतियोगित्वं ही
 ति। रावग्रहे पुरुषविशेषरावग्रहे। न वपुरुषद्वयग्रहीते कुरादे जातिद्वयसंकरापत्तिः। स्य
 स्वकर्णवृत्तिभोत्यनस्य भिन्नस्यैव तेन ग्रहद्वयस्य पगमात्। प्रत्यासत्तीति। तथा व समवायस्यै
 व रावग्रहार्थकत्वं न कृत्वातेरिति भावः। न वप्रत्यासत्तिवृत्त्यानुगतस्य व्यापकतावच्छेदकस्याभा
 वादनुमानासंभवः। प्रत्यक्षजनकेंद्रियनिरूपितधर्मस्यैव तत्वेनात्र विवक्षितवात्। व्याप्तिश्च
 यत्प्रत्यक्षं तत्प्रत्यक्षजनकेंद्रियनिरूपितधर्मविदित्येवं सामान्यमुखीत्याहुः। कर्तेति। न वकर्ण
 संयोगवृत्तिने यत्र कर्णसंयोगस्य विशेषणतायां बाधः उपलक्षणातायां स एवातिप्रसंगद्व
 तिवाच्यं। कपि संयोगेनाह बाधवच्छेदकत्वेन स्वरूपसंबंधविशेषेण समवाये तस्य विशेषणवात्।
 ननु समवायवृत्त्यैव कथं तस्य तत्र न विशेषणत्वमत आह कर्णसंयोगोद्गीति। परिवायकठप
 लक्षकः ननु विशेषणत्वं। इय एव तस्य तथा भावादिति भावः। ननु सर्वशब्दाधारता सर्वत्र
 तथा व स एवातिप्रसंगद्वयत आह एवैवेति। यथासंयोगस्येति। शरीरसंयोगस्येत्यर्थः।
 सर्वत्रेति। वरणाद्यवच्छेदेनापि शरीरसंयोगस्योपलक्षः स्यादित्यर्थः। ननु शब्दाधारतायाः

प्रागभावभेदे विवर्तनं गन्थायः प्रागभावभेदे वक्तुं बगो लक्षक न्यायः। एवं वदन्नादिनि यदि
 क्षेत्रयोवा प्रागभावास्तदा द्विजाः शब्दा जायन्त इति दर्शये वै कवे वा न नि यम इति। कर्तव्यं गो ल
 क न्याये बाधकं शंकते न चिन्ति। ननु वायु भेदो न शब्द भेद प्रयो जकः प्रागभावा भेदे नाना वा
 युनायेकस्यैव शब्दस्य दे उद्भव ज्ञेयैकघटवदुत्पादनात्। तद्भेदे वै के नापि वायु नानाना शब्दोत्पा
 दनात्। तथा वा वन्यकवात् प्रागभावभेद एव तथेति नु शये नाह प्रागभेदादिति। अन्यथा स
 मवाप्यादीति। यद्यन्यकारणा भेदे सति प्रागभावभेदे नान्यत्र कार्य भेदाः दर्शनात् प्रकृतेः पित्त तद्भेद
 कार्यभेदः कल्प्योऽन्यत्र दृष्टस्यैव कल्प्यत्वात् तदानीं न्यत्र घटपटयो विजाती य समवाय्यादिव्यक्ति भेदे
 पिवैजात्यं न स्यात्। घटव्यक्तिसु समवाय्यादिव्यक्ति भेदे तस्या दर्शनादित्यर्थः। वाक्य इति। अत्र
 पूर्वरूपादिध्वंसोपादानं प्रसंगादि निबोधं। स्वप्रागभावेति। ननु स्वसमानाधिकरण प्रागभाव
 वेन हेतुवाद्यत्रयावात् प्रागभावस्तत्र तावतो हेतुवन्मन एव नोक्त्यपि विचारस्तथा वि सममेव सर्व प्रा
 गभावानां हेतुवन्महानैके नापरस्यान्यथा सिद्धिरपीति चेत्। न। लाघवेन स्य प्रागभावत्वे नैव हेतु
 वात् ॥ अन्यथा स्वसमानाधिकरणयन्त्रिं वि प्रागभावमादायोऽप्यनस्य पुनरुत्पादापत्तिः। ग
 धेन रूपादि प्रागभावानामन्यथा सिद्धिमात्रं किं नु व्यभिचारोपीत्याह यद्वेति। नु व्यत्वेपि। पूर्व

भावः

॥ ८५ ॥

विशेषणत्वेपि पूर्वाभिन्ने वेपीति यावत्। असौ रक्षनाशानंतरं क्वचित्सौरक्षं सौरक्षनाशान
 तरे क्वचिदसौरक्षं वेत्यर्थः। ननु तत्र पूर्वरूपनाशानंतरं रूपांतरं जातमेवेत्यत आह न चेति। नृणा
 मानंतरं रक्तमेव पाकद्विष्टं ननु विद्यमानजानीयं तथा वाग्निर्संयोगस्तदाद्विरूपेन कारणं किं न्याद
 रीत्यर्थः। एवं सति व्यभिचारादन्यप्यव्यभिचारादित्यर्थः। नहि सत्यपि पाके नष्टमजातीयं रूपं कदाप्युत्प
 न्नेदृष्टं क्वचिदुत्पन्न इति चेत्। न तत्र भेदे मानात्वात्। अथ सिद्धान्ताच्च। तथा च तत्र रूपादि प्रागभावानां
 व्यभिचारात् स्वप्रागभावमात्रस्यैव तद्हेतुवन्मिति भावः। यद्वा नववाग्निर्संयोगानिरूपितकार्यतावच्छेदकैरु
 पादिरूपमेव तथा च तेन रूपादिकमुत्पादनीयमेवेत्यत आह न चेति। व्यभिचारादवयवरूपजन्यरूपादिवि
 ति शेषः। तथा च कश्चिदेवाग्निसंयोगः क्वचिदेवरूपादौ कारणं तदिदमुक्तमग्निसंयोगविशेषादिति। तथा
 च नदभावाच्चरूपांतरमुत्पद्यत इति तत्र प्रागभावानां व्यभिचार इति भावः। ननु रूपादि स्थले भवतु प्रागभावो
 हेतुर्ननु सर्वत्र येन शब्दे पित्तो भेदः स्यादित्याह न चिन्ति। हेतुं तरेति। तथा च युक्तितोऽप्यत्र सर्वकार्येन हेतुव
 मित्यर्थः। एकमेवेति। एकदेवेत्यर्थः। कार्येति। न वाद्यक्षणाभावादेव तसंबंधरूपोत्पत्त्यभावः प्रागभावा
 हेतुवन्मत्वात्पाद्यत्वमिति भावः। ननु कारणाभावात्कार्याभाव इत्यत्र कारणस्यानादौ संज्ञाभावो

नैत-

प्र. ५५

॥ ८६

वाजागभावोवा। नवेहवागभावस्यवागभावोऽसंताभावोवाकिंनु। सइतिकथंहेतुताग्रहइतिवे।
 । नहेवभावोहिततसमवधानविरहः। सबविशिष्टाभावस्तथावदसमवहिततकाभाववत् प्रागभाव
 सततहितहेतुताभावदुहापिसुलधदुयाहभनवेति। यागादावपिव्यापारद्वारातथावमितिभावः। तति।
 एतदुपलक्षण। असमवायिकारणप्रतिबंधकोभावयोरपितथावमवसेयं। ननुसमवायासिद्धिरित्ययुक्तं
 सिद्धसिद्धियाद्यातादित्यतआहविप्रतिपत्तिरेति। प्रतियोग्यनुयोगिभावसंबंधविषयतयासिद्धसाधनस
 तउक्तंविरोषणविरोष्येति। नवप्रतियोगितादेभयनिरूप्यत्वं। विरोषणेत्यतियोगित्वस्यविरोष्येऽनुयोगित्वस्य
 भावात्। संयोगादेस्तभयनिरूप्यत्वमित्याहः। वस्तुतोलाद्यवादेकस्यैवसमवायस्यविषयत्वान्नसिद्धसाधनीअन्य
 थासिद्धातेयगतैःनचविरोष्यपदभावात्। स्वरूपसंबन्धोभयनिरूप्यत्वेननेनअर्थान्नस्यैवमध्यमनणाच्चसं
 बंधस्योभयनिरूप्यत्वनियमेनप्रतियोग्यनुयोगिभावसंबंधस्यापितथावाच्यं। ननुसाक्षादप्यसिद्धयतदुपादानमितिभवे
 य। प्रत्यक्षंशंकुतोभयेति। प्रत्यक्षेएवोक्तं। नचसाहानहीति। यद्यपिस्वरूपोत्पत्त्यस्यैशिष्ट्यविधयाननुविरो
 णत्वादिनेत्यर्थो। निमनस्तथापितथानविरोष्यनेतिस्वाभ्युपगमेनेनार्थान्तावानोविरोषणनासंबंधान्नगर्भमुपगमाद
 तिविक्तसंबंधभावात्प्रत्यक्षइतिभावः। अतएवानिविक्तसंबंधमेवाशंक्यं। वस्तुयापिहरति। नचेति। तावानाति
 त्यादिनियमस्याप्रयो। अकलात्प्रदशानादिस्त्वलेयनिवाजाज्ञानियमाभावोऽभावोविरोषणतयेवोपपत्तेननुमानेऽर्थ
 वि३ अत्र

अत्रन्तीयपंक्तेःशोधोऽगिमपत्रांकपुष्टस्यततोपांरक्तिमारभ्यतदगिमपत्रस्यसद्विबुधस्यपंक्तिपर्यन्तं
 ध्यः।

वैस३

आयवे

ग्राह्यमितिवाच्यं। विरोषणत्वगोचरेवस्यतथावात्। नचैवमुपजीयवान्नस्यैवेहेतुवमितिवाचीतद्व्याप्त्यप्रतिबंधान्दशा
 यामेतदवच्छेदेन
 इत्येव
 त्रनित्याहसमवायेति। व्यक्षिचारस्थानमेवाह्यतेति। गुरुमतमाहापरेविति। ननुसमवायएवतद्विषयदू
 स्यतआहसमवायस्येति। एतच्चोपलक्षणसमवायादिर्किंविनाभावस्यानुत्पत्तेरित्यपिबोध्यं। तमतइति। नचोप
 नीतभानंतुपनायकाभावात्। धर्मविरोष्यकप्रतीतिरेतिभावः। ननुतस्यप्रत्यक्षवेकागनिरित्यतआहअ
 न्यथेति। यद्यपिरसनस्यइत्याग्राहकत्वादेस्तसमवायस्यतदयोग्यतयातत्रोत्पादादिप्रतीतेर्नसमवायविष
 यत्वेनान्यथासिद्धिस्तथाप्यपनीतभानात्प्रपगमेनेदमित्येवोध्यं। गुणक्रियेति। नचैवमभावविशिष्ट
 बुद्धेरपिपक्षांतभविनैतत्रापिसमवायसिद्धिप्रसंगदुतिवाची। तत्रबाधकस्यवक्ष्यमाणत्वात्। विनि
 ष्टबुद्धिवंनसंबंधबुद्धिवंनवासप्रकारकबुद्धिवंतुपपस्यापिसंबंधविषयकबुद्धिवैपर्यवसानेनसा
 ध्याविरोषात्। किंतुविरोषणज्ञानजन्यबुद्धिवमतद्वारुतिथीजनकत्वंवा। नवतज्जन्यत्वादिकमेवकिम
 पदेदेनैगदहीतस्यतस्यापिहेतुवेविरोधाभावात्। नवतत्रविरोषणत्वगोचरत्वमसिद्धिप्रतियोगित्वल
 क्षणस्यतस्यजलंबनपदायतत्रविषयत्वात्प्रपगमात्। वस्तुतोऽतद्वारुतिथीजनकबुद्धिवैव
 हेतुःतत्रैवतर्कसंवेनव्याप्तिग्रहात्। तथाहि॥ अतद्वारुतिः संसर्गविरोषाद्यद्विबुधविरोषणाभाववत्त्वा
 दितिः सावतदाविनिष्टज्ञानेनजन्येत। यदिविनिष्टास्तसंसर्गविषयोयसंसर्गविषयाधीस्तसंस
 रणदिवदवच्छेदकगर्हापिनापितइहभावः।

विषयक

गर्वि विनविशेषणा भाववद्वा दृष्टिबुद्धिजनयतीत्येवनातिप्रसक्तस्यनियामकस्यसंभवादित्याहुः ॥
 अन्येनु। संबंधविषयकबुद्धिबोधेन। नवसाध्यविशेषः स्वरूपसंबंधमात्रापरि-
 स्थेनेव प्रमाणसमवायमात्रेणेत्यर्थे कृत्यपिवाट्टयतिसमवायमिति। अनुमानेनां कृतेन
 चिति। स्वरूपसंबंधेनाधोतराभ्याऽतिरिक्तसंबंधविषयवसाध्यमन्या नोदृष्यति। अथटमिति अ-
 तिरिक्तसंबंधेत्यर्थः। नवेति। विषयबाधकत्वेरहितश्रुतीतिमुपजीयेतिरीकार्थस्तेननयोनकत्वा। वस्तुतस्तु उक्त-
 यत्तिवारवारणापसमवायविषयकश्रुतीतिवादितिलिङ्गमेवाशङ्कानिवेधनिनवेति। एवं वचनातिरेवेत्यस्य
 समवायश्रुतीतिरेवेत्यर्थः। अतएवाह तस्यादिति। उक्तश्रुत्यापरेणतद्विषयवानगीकारादन्यतरासिद्धिरित्यर्थः ॥
 नचेतदनुमाना देवतद्विषयवासिद्धौ नासिद्धिरत आह अन्यथेति। तथासति हेतुसिद्धेस्साध्यसिद्धिस्तसिद्धौ के-
 तुसिद्धिरित्यर्थः। प्रत्यक्षपरवेद्योन्माश्रयानवकाशात्। अन्यथा क्वापि प्रत्यक्षमर्थसाधकं न स्यात्। अन्येनु। तद्वि-
 षयवासिद्धेरिति परस्परतथावासिद्धेस्तप्रतिप्रकाराभावेनाहमवगाहस्यार्थः। अन्यथेति। अन्यथासिद्धतद्विषयता
 कायाः प्रसाध्यंगिकायास्तस्याएवतत्रमानवद्वयर्थः ॥ अन्योऽनेति। तस्याः समवायविषयवसाधनं समवायज-
 सिध्यधीनं तसाधनेव तस्यास्तद्विषयवेसिद्धिततः समवायसिद्धौ साध्यप्रसिद्धिरित्यन्योन्याश्रय इत्यर्थ इति चेदिति ॥
 संबंधविषयेति। अनिरिक्तसंबंधविषयेत्यर्थः। अतएव भ्रांतत्वमिति भावः। संबंधमात्रानगीकृतमतेन शङ्केय-
 सन्योन्याश्रयादि ५

सा

॥८॥

समूहलंबनाविशेषापत्तिरित्यत आह विशेषणेति संबंधाविषयवेप्यतिरिक्तसंबंधविषयवे-
 प्यने। संबंधमात्रमिति। उक्तमनिरूप्यमात्रमित्यर्थः। अथटस्यनीलशपकवे-
 विपक्षेनतद्विषयवासिद्धेः पद्यपिनसिद्धसाधनं तथाप्यधोतरतात्पर्यं। नवतिरिक्तसंबंधाविषयवैपितमादा-
 यापिसमूहलंबनसंभवात्तद्विपक्षेनविशेषस्त्वयापिवाच्यः। अनिरिक्तसंबंधनिमित्तकवसाध्यसंबंधनिमित्त-
 कवसात्रेवा। आद्येदोषमाह इहेति। अत्येवाह तथेवेति। तथावाधोतरमिति भावः। अतएवेति। पद्यपि। इत्यसं-
 द्धविशेषणताभाववत्तस्यैवतत्रमानवद्वयार्थः। तद्विनिश्चयीः पक्षसमोदृष्टान्तस्तथाप्येतत्त्वदासित्यमानदंडका-
 रिकाप्रत्यक्षप्रतीतिरुद्दिष्टांतः। तस्या अन्यथा प्रतिपादनासंभवेनोक्तवाक्येनैव प्रतिपादनात्। आद्यवेनेति
 ननु नियतलाघवस्यैवप्रमाणसहकारित्वमत्र न तथा प्रत्येकबुद्धिमात्रपक्षेपिसमवायसिद्धेस्तत्रलाघवा-
 नवताशदिति वेत। न। अनेकस्यसंबंधवेगौरवं एकस्यसंबंधवेलाघवमिति तत्रापि तदवतारात्। नचेवं स्वरूप-
 पसंबंधेनाधोतरनिरासेपिसिद्धसाधनस्यदुरपह्वत्वं सिद्धेरुत्पादे लघुगुरुविषयकचिंतावकाशात्। सिद्धसा-
 धनेवतदुत्पादनस्यैवविशिष्टतादित्यत आह संबंधवेनेति। अनुमानप्रवृत्तेः पूर्वगुणादिस्वरूपाणांसंबंधवेना-
 कृत्यनान्तैः सिद्धसाधनमपीति भावः। अतएवाभावस्थले स्वरूपसंबंधस्य कृतत्वाद्विपरीतलाघवमित्य-
 संबंधः संबात्रसंयोगरूप इति

इत्यर्थः

व

पास्तं गुणगुण्यात्मकस्वरूपस्यात्रैव संबधत्वकल्पने तैव तारासंभवान्न चरूपे रसा
भावइत्यादौ गुणोपितरहस्यमेवेति वाच्यं। गुणगुण्यात्मकस्वरूपे च तथाप्यकल्प
नात्। न हि प्रत्येकस्य स्वरूपसंबधत्वं किंतु मीलितस्येति भावः। ननु धर्मिकल्पना
तद्वति न्यायात्कृतानामेव गुणादिस्वरूपाणां संबधत्वमात्रकल्पने लाघवं॥ स
मवायकल्पने च तस्य संबधत्वमपि कल्प्यमित्युक्तं यत्कल्पने गौरवं। किं वि। प्रताने विषयनि
यमः सामग्र्यधीनो ननु लाघवात्। अन्यथा विशेषणविशेष्यमात्रे विषयत्वात् लाघवात् अविषयत्वा नु
मानात् संबधाविषयत्वे मेव तत्र स्यादिति पूर्वोक्तं सादाह अथ चेति। अत्र पक्ष हेतुदृष्टान्तेषु बुद्धिपदे
लोकिकप्रत्यक्षपरं तेन नानुमित्यादिकमादाय बाधव्यतिचारदिकमिति बोध्यं। सत्यमिति। त
थावधमेव न्यतिवारइति भावः लाघवादिनि। अतएव क्षित्यादावेककर्तृकसिद्धिरिति भावः। ननु
धर्मिकल्पनात् तद्वति न्यायात् कारणवमपि कृतानां गुणादि स्वरूपाणां मेवास्त्यस्य त आह अनुगत
कार्यस्येति। गुणादिस्वरूपं ननु गतमिति भावः। ननु नाभावादिविनिश्चयबुद्ध्यावृत्तमनुगतं न
कार्यतावच्छेदकमस्ति। पदवच्छिन्ने समवायोऽनुगतो हेतुः सिद्धोत्। तद्विनविनिश्चयप्रत्यक्षमिति प्र

संगात्। नापि समवायरूपसंबधविषयकविनिश्चयप्रत्यक्षवर्तमानानुमानप्रवृत्तेः पूर्वमसिद्धेन तत्र प्रति
धानाधीनाया अनुगतकारणत्वेन समवायसिद्धेरसंभवात्। नापि गुणादिविनिश्चयप्रत्यक्षमेव। अननुगतत्वात्॥
नवाननुगतस्यापि जन्यतावच्छेदकत्वात् गुणादिविनिश्चयप्रत्यक्षत्वादिकंप्रत्येकमेव तथास्तु। तथासति गुणादिना नु
गते न रूपेण तेन मेव कृतानां हेतुवसंभवेन तदसिद्धिप्रसंगादिति चेत्। अत्र चेदंति। अस्ति हि युतसिद्धिसंबधे
यविषयाणां दंडादिबुद्धीनामिवायुतसिद्धिसंबधे द्वयगोचराणामवयविगुणक्रियाजातिविनिश्चयबुद्धीनामव्यो
न्येसाजात्यं। अन्यविनिश्चयबुद्धिर्वा वेत्तस्यैव विमर्शनुभवसाक्षिकं। तच्च प्रकारंतरेण दुर्वचमपि स्फुटतरवि
कषकादरहितं संबधे द्वयगोचरविनिश्चयबुद्धिर्वरूपतया सुवचमेव। एवं च दंडादिप्रत्यक्षसंप्रति संयोग
इव तदवच्छिन्नगुणादिविनिश्चयप्रत्यक्षत्वात् ननु गतकार्यप्रतिविषयतयाऽनुगतकारणत्वेन समवायः सि
ध्यति। गुणादीनामनुगतत्वात् तैरन्यथासिद्धिरिति॥ तच्चिंत्यं। तद्विवेकसाधनं विषयवृत्तं जातिरूपं वा। नाद्यः।
समवायसिद्धिर्विना तस्य वक्तुमशक्यत्वात्। नवायुतसिद्धिसंबधे द्वयं कृतमेव तदस्तु। आयुतसिद्धिर्वा हि न नि
त्यसंबधे नित्यसंबधस्यैव समवायत्वेनापाततस्तदसिद्धः। नापि स्फुटतरविवेकप्रकाररहितं। यथा
भावः तत्तादेरपि तथा न्यतिवारपत्तेः। क्वचि संयोगिनोरपि तथा बोध्यं। नास्त्यः। ननु तिहादिना संकरा
पत्तेः। न च प्रत्यक्षमेव तवेति वाच्यं। तादृशजातो मानाभावात्। विनिगनेकाभावात्। युतायुतसंबधे विषयक

पृ. १०
८१॥

समूहानुबन्धनरु त्रितयाऽप्याप्य दृष्टिर्वापत्तेः। तथापि वास्तुषवादिना संकरापत्तेः। अस्मत्वात्तथापि
तादृशबुद्धिर्बन्धकार्यतावच्छेदकमतिप्रसंगादितादृशविशिष्टप्रत्यक्षवन्तथावाच्यं तत्र न कार्यता मच्छेद
कं। तादृशानुमितिर्वादिवत्तस्य कार्यतावच्छेदकत्वे मानाभावात्। भावेवाऽप्युतसिद्धविशेषणत्वेन तादृशसं
- बंधत्वेनैवानुगतीकृतानां गुणादीनामेव हेतुत्वमस्तीति संभवायेन। यदि वाप्युतसिद्धत्वं समवायबहिर्भावेन
निर्वक्तुमना कान्तदातवापितुल्यं। किं वतादृशपि कार्येति स्पष्टहेतुत्वं विषयत्वेन समवायत्वेन वा। आद्यगुणादि
स्वरूपपाणामेव तथा कारणत्वमस्तीति अपि समवायवैनिर्णयसंबंधवन्तथावलाप्यवात्संबंधत्वेनैव हेतुतास्तु।
तत्र स्वस्वरूपसंबंधसाधारणमिति तेनानुगतीकृतानां गुणादीनामेव हेतुतास्तु। अवच्छेदकलाप्यवेत्येव किं गो
- र्वस्यादोषवात्। न वतादृशसंबंधमेव दुर्वन्। तवापितुल्यत्वादिने निर्वक्तव्यत्वाच्च। अन्यथानुगतव्यापकताव
च्छेदकानुपपत्तेः। न वातिप्रसंगः। अप्युतसिद्धसंबंधिरूपविशेषसामग्री। विश्वादेव कार्यभावोपपत्तेः।
वस्तुतस्तु। लाघवात्सर्वविशिष्टप्रत्यक्षवत्त्वेनैव कार्यतावच्छेदकं विशेषणसंबंधं संबंधत्वमेव वा
हेतुतावच्छेदकं। एतत्कार्यकारणभावादेव नोपयोऽकवमित्यनुपदमेव स्फुटं। न च यस्मान्नान्ये यत्सामा
- न्यमिति न्यायादिशेषयोरपि तथात्वं। तद्विद्विद्विशिष्टप्रत्यक्षेन द्विशेषणसंबंधत्वेन हेतुतास्तु। ननु तेनैव
एतन्नैतसामग्रीकल्पनापत्तेः। कार्यस्यान्यथैवोपपत्तेः। एतेन संयोगसंबंधाविषयकैर्लौकिकविनि
- लौकिक ४ त्रा ३ भावमात्रविषयकैरेव

प्रत्यक्षमनुगतकारणनियममिति तस्मिन्निर्दिष्टपास्तं। अन्ये तु गुणादि विशिष्टबुद्धयोर्विशेषण
संबंधविषयादृष्टेः वसाध्यं विशिष्टबुद्धिर्वादित्येव हेतुः। न वस्तुस्वरूपसंबंधेनाप्यतिरिक्तदानी
स्वरूपसंबंधस्याकृतत्वात्। अभावज्ञानादिसाधारणसमवायसिद्धौ हि क्रमेण बाधातदं नो समवा
- यबाधोत्तरतः कल्पनात्। न चैवं तत्र व्यसिवादेव नानुमितिः वास्तव्यसिवात्स्यासत्वात्। तत्रानि
संधानस्यापातनः समवायसं- देहे पक्षवदसंभवादिति समवायसाधनमप्रसूदमेवेति वद
- नि॥ तदपि किं। अकृततया सिद्धसाधनस्यानवकाशेऽप्यतिरिक्तस्य दुर्गपदवत्त्वात्। समवाये संबंधं न
पक्षमेवात्र कल्पनीयं एवं तत्पूर्वोक्तलाघवेन गुणादिस्वरूपपाणामेव संबंधित्वमात्रकल्पनात्।
अन्यथाऽभावादिस्थले स्वरूपसंबंधस्य कृतत्वेऽप्यतिरिक्तानवकाशात्। गुणादिस्वरूपपाणामेव स्यात्।
सत्त्वात्। एवं चोक्त्यायेनाभावादिस्थले संयोगमात्रबाधे प्रागपि स्वरूपसंबंधकल्पनसंभवात्सम
- वायबाधोत्तरमेव तत्कल्पनमित्यप्युक्तं। अतएवापरितोषाद्यथाऽत्र नाप्यतिरिक्ततादृशमतांतरमेव
तथापि निरुपाधिकत्वं विपक्षबाधकमित्यप्येव स्फुटं। अपि च। समवायिकारणानां कार्यनाशहे
- तुत्वं तत्रैव दिव्यस्वरूपसंबंधेनान्यथासिद्धिस्तदाप्येव नाशविशेषाद्वैतोऽपि न स्पष्टः। समवायिका

राधाव्यवस्थावैवंतस्यात्। अतएव यदि संबंधिभिन्नविशेषणान् समवायः सिद्धस्तदा न दुर्तरे नैव हे
 तुना तत्र द्विन्नविशेषणान् नान्यसंबंधिस्तिष्ठान्तिरिति परास्ते। तत्र विपक्षबाधकाभावादिति दिक्।
 निर्विषयेति। ननु भूतले घटाभाव इत्युपावविशेष्यके घटे ज्ञानमित्यादौ ज्ञानादि विशेष्ये च ज्ञाने
 धातुं वीणायां नृद्व्यादौ च निवारदिति वेत्। नातन्मात्रविषयकलौकिकविशिष्टप्रत्यक्षविषयित्वात्। पक्ष
 संकोचाच्च न भागासिद्धिः। नवैवं निर्विषयेति व्यर्थः। विषयान्न ज्ञातीनिमादायात्मा ज्ञानदुति ज्ञाने यत्र दोषान्न सम
 वायो भासते किंतु विषयविषयीभावस्तत्र विषयविषयिभावार्थत्वादित्याहुः। नवैवमपि समवायविशिष्टबुद्धाविव
 धाविचारदुतिवात्। समवायासिद्धिदशायां तत्प्रतिसंधानाभावात्। नवैवमपि लिङ्गजन्यत्वे नानुमितेर्भूमिना प
 शापत्तिः। विषयाबाधेनैव तत्त्वात्। ननु तस्मै समवायवमादाया लौकिकत्वात् समवायस्याभावघटितत्वाच्च हेतोरेव
 चतत्रागमनास्तस्य विचारः। नवैवमसिद्धिः। तत्र वैशिष्ट्यविधया स्वरूपे तौ बतद्भावात्। अतएव संबंधिभिन्नः स
 नृक्षचिदपि यो विशेषणसंबंधो भवति तद्विषयत्वं साध्यं तच्च समवाये विशिष्टबुद्धावस्त्येव। गुणदिस्थले संबंध
 धिभिन्नस्यैव समवायस्य विशेषणरूपत्वादिति समर्थात्। नमनादेर्ये बोध्यः। इतरनिरूपणानिरूपण
 ति। इतरनिरूपणानिरूप्यमात्रविशेष्यविशेषणविषयकलौकिकप्रत्यक्षत्वादिति व्यर्थः। समवायस्येतरनिरूप
 संबंध २ मेवेति २

परानिरूप्यत्वात्तद्विशिष्टबुद्धौ व्यतिचारः। नवापसी भूत बुद्धौ समवायविषयत्वेपि हेव सिद्धि
 रिति भावः। ननु संयोगादौ संबंधवस्यैकस्याभावात्तस्य रस्कारेण कथं व्याप्तिरुक्त्या त आह संबंध
 श्रेति। न वसंबंधपर्यायत्वाद्धि विशिष्टपदस्यात्माप्रत्यक्षत्वात्। व्यावृत्तिधीकारण ज्ञानासाधारणवि
 षयत्वं संबंधवमित्यस्य विवक्षितत्वादिति वदंति। ननु संयोगप्रमेयत्वादिसंबंधेऽप्याप्तेः। न हितद्विषयाधी
 र्यावृत्तिधीहेतुः। अन्ये तु। अविशिष्टपदमविशिष्टधीपरि अविशिष्टपदस्यासंबंधपरस्य यथा
 नऽन्योन्याश्रयत्वात्। अविशिष्टधियस्तु विशेषणता गोचरबुद्धिर्नैव निर्वचनात्। न ह्यवृत्तवत्
 दजनकत्वं नियामकत्वं तु जनकत्वं तथार्थविशिष्टबुद्धिजनकत्वं सति विशिष्टबुद्धिजनकत्वं संबंधवमित्याहुः।
 नवदिक्षिंतं। अतो द्विसंयोगे स्वरूपसंबंधे वा व्याप्तेः। न ह्यविषयकबुद्धेरनुमित्यादिरूपतया विषयजन्यत्वात्।
 कालादेरपि स्वरूपसंबंधितया तत्राव्याप्तेः। तस्य कार्यमात्रजनकतयाऽपि विशिष्टबुद्धेरपि जनकत्वात्। तस्मा
 द्विशेषणधीजन्यज्ञानासाधारणविषयत्वं तद्विमिति बोध्यं। उक्तं तत्राद्यवसरुकारेण वैशेषिकानुमा
 नमपि समवायितितदुपन्यस्यति यदेति। युक्तीत्याद्यापि स्वरूपसंबंधेनार्थंतरमिति रित्यं। स संबंधिद्वये
 ति। एकंद्विसंबंधिद्वयकत्वादित्यर्थः। तेन नवैवमपि कुर्यात् न बात्मदारी रसंयोगव्यतिचारः। यद्य

पिसतागुणवादेस्तदाचकस्यरावस्यभ्रोत्रग्राह्यवेपितदाव्यवाचकैर्सेवैधस्याप्रत्यक्षवाद्यपि
 वास्तव्यापितदतिरिक्तेनियमोपबोधः। नचैकस्यैवसमवायस्यैकविद्योग्यवैकविद्योग्यवैक्या
 हतमितियाच्यं। अवच्छेदभेदेनाविरोधादित्येके। सर्वत्रयोग्यवेपितदिदियैर्जन्यसंबंधिप्रत्यक्ष
 रूपसहकारिविरहात्कविदप्रत्यक्षमित्यन्ये॥ प्रतिबंधाभादः प्रत्यक्षनिष्ठतेनचि। प्रत्यक्षेपीति
 परीत्योक्तं। तन्मतेअभावस्यानुपलब्धिगम्यत्वात्। पराभावाभावस्येति। अभावात्मनः पराभावा
 भावस्यवैशिष्ट्येनसंबंधेनतत्रस्वीकारेऽप्यपराभावोपितत्रनेवसंबंधेनव्यापिस्थीकार्यः। वै
 शिष्ट्यस्यैकत्वात्पुण्यमादित्यर्थः। पराभाववतीत्युक्तत्वात्तस्यैवैवपराभावसत्त्वमीकारयितुं
 कर्तव्यत्वात्तथाप्येवमपितन्निर्वहतीत्यदोषः। ननुसमवायः परनयेनांगीक्रियतइत्यस्वरसादाहवैशिष्ट्य
 स्यवेति। ननुपथासमवायस्यैकत्वात्तववायोरूपसमवायसत्त्वेपिनरूपाधिकरणवैकिंतुनरूपासं
 ताभावाधिकरणवैमेवअधिकरणस्यभावान्नथाममापिपराभाववैशिष्ट्येपिनपराभावाधि
 करणवैकिंतुपदासंताभावाधिकरणवैमेवाधिकरणस्यभावादितिचेत्। तर्हिवायोरूपाप्रती
 तिवक्तृदाविदपितत्रपराभावप्रतीतिर्नस्यात्। अन्यथास्यभावभंगापत्तेः। नचकालस्यरूपा